

ERZURUM'DA AŞIK KAHVESİ GELENEĞİ

Dr. Dilaver DÜZGÜN

Saz şairleri, içinde buldukları toplumun duygu ve düşüncelerini dile getirdikleri, böylece insanların problemlerine tercüman oldukları için halk arasında büyük rağbet görmüşlerdir. Aşk, kahramanlık ve sosyal sorunlar başta olmak üzere her konuda topluma ince bir dikkatle yaklaşan, sonra bu dikkatlerini şiir veya hikaye halinde ortaya koyan âşıklar bunları çeşitli vesilelerle topluma arz etme imkânı yakalamaya çalışmışlardır. Bu fırsatın doğduğu en uygun yerler de kahvehaneler olmuştur. Kahvehaneler, yakın zamanlara kadar insanların serbest vakitlerini değerlendirerek bir mekân olmaktan başka, müdavimlerini kültürel açıdan besleyen, duygu yönünü tatmin eden, sözlü kültür geleneğinin geniş kitlelere ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan bir müesseseye konumundaydı. Bu kültür müesseselerinin ilk akla gelen eğitimcileri de âşıklardı.

Türk saz şiirinin tarihi merkezlerinden biri olan Erzurum, yüzyıllar boyunca yetiştirdiği âşıkları ve bunların çevresinde oluşan âşıklık geleneği ile dikkatimizi çeker. Kadı Darir, Nefi, İbrahim Hakkı gibi söz ustalarını, ilim ve irfan erbabını yetiştiren Erzurum, geniş halk kitlelerinin temsilcisi olan âşıkları ortaya koymakta geç kalmamış; Emrah, Erbabı, Sümmani gibi her biri kendi dönemine damgasını vuran ustaları da kültür tarihimize mal etmiştir.

Âşıklar bir yandan köy oturma odalarında, düğünlerde, çeşitli dost meclislerinde sanatlarını icra ederken, öbür yandan şehir merkezindeki belli başlı kahveleri mekân tutmuşlar, buralarda kendilerini ilgi ile izleyen insanlarla beraber olmuşlardır.

Erzurum'da âşık kahvesi geleneğinin geçmişle ilgili olarak kaynaklara dayalı

lı köklü bilgilere sahip değiliz. Ancak, bazı halk rivayetleri ve edebi eserler bu konuda birtakım ipuçları verebilecek niteliktedir. Kerem ile Aşlı, Ercişli Emrah ve Selvi Han ve Âşık Garip hikayelerinde Erzurum'la ilgili olarak âşık kahvelerinin söz konusu edildiğine bakılırsa Erzurum'da âşık kahvesi geleneğinin en az beş yüz yıllık tarihi geçmişe sahip olduğunu söylememiz mümkündür.

Bu tarihi süreç içinde kendini gündemde tutan âşık kahvesi geleneği, XIX. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Caferiye Mahallesi'ndeki evini bir dergâh haline getiren Erzurum'un kültür ve sanat atmosferini yönlendiren şair ve müzikşinas Erbabı, aynı zamanda âşık kahvelerinin aranan ismi haline gelmiştir. Onun, Çardak kahvede Sümmani ile yaptığı rivayet olunan karşılaşma çok ünlüdür. Son yüz yıl içinde Sümmani'den sonra Bardızlı Nihani, Bayburtlu Hicrani, Sümmani'nin oğlu Şevki Çavuş, Gez Mahallesi Hafız Mikdat gibi âşık ve hikayecilerin, daha sonraları İshak Kemali ve Behçet Mahir'in Erzurum'da âşık kahvesi geleneğini sürdüren önemli isimlerden birkaçı olduğunu belirtmek gerekir. Bu ünlü kişilerin çarp söyledikleri tarihi mekânlardan tesbit edebildiklerimiz şunlar: Gürcükapı'da Çiftkapılı kahve, Hacılar Hanı, Hasır Garajı'nın yanındaki kahve, Mahallebaşı'nda Acem Mirza'nın kahvesi, Köprübaşı'nda Çardak kahve, Erzincankapı'da Ali Bey'in kahvesi.

Son elli yıllık dönem içinde Erzurum'da kabul görmüş âşık kahvelerinin bir kısmı da şunlardır: Tahtacılar'da Maviköşe kahvesi, Habip Baba Türbesi'nin yanındaki Maran Gazinosu, Mahallebaşı'nda Pasinler Oteli'nin altındaki kahve, Erzincankapı'da Bingöl Kahvesi, Gölbaşı'nda Kompostu'nun kahvesi.

1976 yılına geldiğimizde Yaşar Reyhani ile Nuri Çırağı'nın Gölbaşı'nda işlettikleri kahveyi görüyoruz. Bu kahve varlığını üç yıl kadar sürdürür. Nuri Çırağı 1979-80 yıllarında Sanayi Mahallesi'ndeki kendi kahvesini bu amaçla kullanır. Rahmetli Âşık Ali Rahmani, 1982 yılı başlarında Kongre Caddesi'ndeki Kıbrıs Palas'ı, âşıklar kahvesi haline getirir. 1983 yılı Kasım ayında ise Nuri Çırağı, Gez Çarşısı'ndaki kahveyi açar. Bundan sonrasını daha yakından takip etme imkânı buluyoruz. Nuri Çırağı'nın büyük fedakarlıklarla yürüttüğü bu kahve XX. yüzyılın son çeyreğinde gerek usta âşıkların sanatlarını icra etmesi ve genç âşıkların yetişmesi, böylece geleneğin canlı tutulması, gerekse Erzurum'daki âşıklık geleneğinin Türkiye'ye ve dünyaya tanıtılması bakımından önemli bir hizmeti yerine getirmiştir. Bu kahvede Erzurum'dan ve Erzurum dışından çok sayıda âşık saz çalıp şiir söylemiş, karşılaşma yapmıştır. 1990 yılında Nuri Çırağı'nın kahveyi kapatmasından sonra âşıklar, oldukça dağınık bir görüntü sergilediler ve Erzincankapı'da, Pelit Meydanı'nda, Kongre Caddesi'nde değişik kahvelerde program yaptılar. Bir yıl sonra Nuri Çırağı, Kongre Caddesi'ndeki Kıbrıs Palas Otel'i'nin altında bulunan ve bir süre Ali Rahmani tarafından işletilen kahveyi açınca âşıklar tekrar bir araya gelme imkânını buldular. Çırağı, 1993 yılı boşında Erzurum'dan ayrılırken kahveyi Âşık Cengiz Yarani'ye devretti. Son yirmi yıl içinde âşık kahvesi işletmeciliği bakımından büyük hizmetleri bulunan âşıklarımızdan Ali Rahmani'yi rahmetle, Nuri Çırağı ve Yaşar Reyhani'yi de minnetle anıyor, şu anda âşıklar kahvesini işletmekte olan Cengiz Yarani'ye bu zorlu yolda başarılar diliyoruz.

Erzurum'da âşık kahvesi geleneğinin tarihi seyrini böylece özetledikten sonra, dilerseviz kahvenin içine girelim ve olup bitenleri görelim.

Âşıklar kahvesi hem geleneğin icra edildiği, hem de yeni âşıkların yetiştirildiği bir ocaktır. İnsanların bir araya geldikleri her müessesede olduğu gibi burada da uyulması gereken belli başlı ku-

rallar vardır. Tarih içinde âşık kahvesinin geçirdiği merhaleler, ayrı ve geniş bir bilimsel araştırmanın konusudur. Bu nedenle günümüzde varlığını sürdüren âşıklar kahvesinin işleyişi hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

Gündüz saatlerinde diğer kahveler gibi işleyişini sürdüren kahvede âşık programı akşam saatlerinde başlar ve dört-beş saat kadar devam eder. Bu süre, dinleyicilerin ilgisi nisbetinde daha kısa veya uzun olabilir. Programlar, bazı özel günlerin dışında her gün devam eder. Ramazan ayı boyunca ise teravih namazından sonra başlar ve sahura kadar sürer.

Kahvede dinleyiciler hazır olunca âşıklardan biri sazını alarak kendisi için ayrılan kürsüye, yahut masalardan birinin üzerine konulan sandalyeye oturur ve programına başlar. Âşığın programına divanla başlaması vazgeçilmez bir kuraldır. Arkasından bir güzelleme söylenir. Dinleyicilerin isteklerine yer verilir. Köroğlu'na veya başka bir âşığa ait bir konuşma ile program bitirilir.

Bazen programını sürdürmekte olan âşık bir başka âşığı yanına çağırır. Bu çağırma, şiir biçiminde olur. İkinci âşık da sazını alarak kürsüye çıkar. Hemen karşılaşmaya başlamazlar. Yeni gelen âşık önce bir-iki türkü söyler. Buna "boğaz ısıtma" denir. Âşığın boğazı ısındıktan sonra karşılaşmaya başlanır. Aynı anda karşılaşma yapan âşıkların sayısı üç, dört olabilir. Hatta âşıklardan biri veya ikisi ayakta, kahvenin ortasında dolaşarak, diğerleri de kürsüde oturarak söyleyebilirler.

Âşıklar sadece saz eşliğinde manzum eserlerini sunmakla yetinmezler. Şiirlerin arasında dinleyicilerle sohbet ederler. İyiliği, doğruluğu tavsiye eden nasihatlerde bulunurlar, fıkra anlatırlar, başlarından geçmiş herhangi bir olayı dinleyicilere naklederler. Böylece âşıkla dinleyiciler arasında sağlam bir diyalog kurulmuş olur. Âşıklar bazen de bir halk hikayesi örneği verirler. Hikaye uzun ise yarıda bırakılır ve ertesi gün kaldığı yerden devam edilir. Bu, bir kaç gün sürebilir.

8 Kasım 1991 tarihinde Erzurum Aşıklar Kahvesi'nde ortaya konulan bir karşılaşmanın metnini vererek yazımızı noktalayalım. Bu karşılaşma, günümüzün usta saz şairlerinden Mevlüt İhsani, Mustafa Ruhani ve Nuri Çırağı arasında gerçekleşmiştir.

RUHANI-ÇIRAĞI-İHSANI

Ruhani :

Bir sabah erkenden çıktım dışarı
Zaman dalgalanır rüzgâr ağlar
Böylelikle doldu ömür defteri
Hem kâr fğan eder, hem zarar ağlar.

Çırağı :

Talbatın kanunu da değişti
Gelmiyor dağlara bir bahar ağlar
Oturmuş köşede bükülmüş kalmış
Şöyle nazar ettim ihtiyar ağlar.

İhsani :

Gezdim seyreyledim bütün her yanı
Bağban feryad eder, bağda bar ağlar
Her şeyin kendine vardır zamanı
İnsan fğan eder, itibar ağlar.

Ruhani :

Süleyman'ım kuş dilinden anlarım
Anlarım da ben kendimi dinlerim

Çoktan beri hasta düştüm inlerim
Yâr el çekse yaram sızlar, yâr ağlar.

Çırağı :

Amana da deli gönül amana
Dağlar gibi başım girdi dumana
İnsanlara acımamış zamane
Garipler öldü mü bir mezar ağlar.

İhsani :

Gayet çok güzeldir bahar çağları
Coş eyledir bütün gelen sağları
Görmez misin ilkbaharda dağları
Duman feryad eder, dağda kar ağlar.

Ruhani :

Ruhani evvela kendini yoklar
Kendini yoklar da âlemi haklar
Arzusuna hasret kalan aşıklar
Bir ömür boyunca zari zar ağlar.

Çırağı :

Gerçek tabip olsa yaramı eyler
Çırağı derdini herkese söyler
Lisan-ı hal ile Hakk'ı zikreyle
Şimşek nara vurur, bulutlar ağlar.

İhsani :

Mevlüt İhsani'yim çektiğim aman
Mevla öldüğümde nasib et iman
Azizim, kardeşim öldüğüm zaman
Bir yavru, bir baci, bir de yâr ağlar.

BİZE GELEN KİTAPLAR

Dergimiz yılda dört sayı yayınlanmaktadır ve bir yıl için abonelik kabul edilmektedir. Bu sebeple eline dört sayı dergi geçen sayın abonemizin aboneliği kendiliğinden kesilmektedir.

Dört adet dergi alan abonemiz şayet dergimizi edinmeye devam etmek istiyorsa aboneliğini kendiliğinden yenilemelidir. Bu hususta herhangi bir yazılı hatırlatma yapmamız mümkün olmamaktadır. Saygıyla hatırlatırız.